

Рабиндранат ТАГОР
Дино БУЦЦАТИ
Саид АҲМАД

ЎЛИКЛАР НЕГА ТИРИЛМАЙДИ?

Ҳикоялар

ТОШКЕНТ
«МАЪНАВИЯТ»
1997

Тўпловчи ва сўзбоши муаллифи **Хайриддин Султонов**

Чиндан ҳам ўликлар нега тирилмайди?

Албатта, ҳар бир мўмин-мусулмон бу дунёдан ўтиб кетган одамнинг Қиёмат куни қайта тирилишига иймон келтиради. Аммо ҳаётда баъзан тирик бўла туриб, тасодиф ёки хатолик туфайли дафн этилган кимсалар ҳам учраб туради. Уларнинг ажойиб саргузаштлари — драматик ҳиссиётлари кучли руҳий таъсирга эга.

Инсоннинг бу гўзал ҳаёт билан хайрлашуви, ўлим ҳолати ниҳоятда сирли, илоҳий ҳодиса бўлиб, жаҳон адабиётининг мавзуларидан биридир. Мазкур тўпламга киритилган учта ҳикояни ана шу жиҳат бирлаштириб туради. Мумтоз ҳинд ёзувчиси Р. Тагорнинг «Ўликми, тирик», италян адиби Д. Буццатининг «Ўликлар нега тирилмайди», ўзбек ижодкори С. Аҳмадниинг «Сағана» номли ҳажман кичик, мазмунан салмоқдор ҳикояларида ҳаёт ва ўлим мавзуси уч рангда — фожеавий, фалсафий ва ҳажвий йўсинда таҳлил қилинади.

ҲАЁТГА МУҲАББАТ

Ҳурматли китобхон, қўлингиздаги китобнинг номи эҳтимол сизда таажжуб ёки эътироз уйғотгандир.

Чиндан ҳам, ўликлар нега тирилмайди?

Албатта, ҳар бир мўмин-мусулмон банда Оллоҳнинг ягоналигига, унинг расули ва илоҳий китобларига ишониш билан бирга бу дунёдан ўтгаи одамнинг Явмул қиёмат — Қиёмат куни қайта тирилишига ҳам шаксиз инмон келтиради. Бу тўғрида бирон-бир шубҳа-гумон бўлиши мумкин эмас.

Аммо ҳозир гап бу хусусда бораётгани йўқ. Чунки тириклик дунёси шу қадар мураккаб, шу қадар фаройиботларга бойки, баъзан инсон ҳали буткул жони узилмасдан туриб тасодиф ёки хатолик туфайли дафн этилган ҳолатлар ҳам учрайди.

Мана шундай ақл бовар этмас воқеа-ҳодисалар ҳақида турли-туман ҳикоялар, миш-мишлар, овозалар эшитмаган одам борми? Бундай ҳодисотларни бошдан кечирган, яъни бир ўлиб тирилган кишиларнинг саргузаштлари, драматик ҳиссиётлари ниҳоятда кучли руҳий таъсирга эга.

Инсоннинг бу гўзал, ёруғ дунё билан хайрлашуви, абадият сари юз тутиши, шу аснода унинг руҳиятида кечадиган ҳолатлар бағоят сирли, илоҳий бир ҳодисадир. Жаҳон адабиётида бу мавзуга бағишлаб юзлаб асарлар яратилган. Мисол қидириб узоққа бориб ўтирмасдан биргина «Гўрўғли» достонини, ўзбек халқ эртакларининг афсонавий намуналарни эслайлик.

Бу оламда ҳали ризқ-насибаси буткул битмай туриб қандайдир сабаблар ила дорулбақодан дорулфаного сафар қилган одамларнинг юрагидан не бир туйғулар ўтади? Улар қандоқ сир-

синоатларга рўбарў бўладилар?

У дунёнинг остонасидан қайтиб келган кишининг феъл-атвори, равиш-рафтори қандай ўзгаришларга учрайди?

Уларга биз —тирикларнинг муносабатимиз қандай бўлади?

Мазкур тўпламдан ўрин олган асарларда айна шу ҳақда ҳикоя қилинади. Бепоев ер куррасининг турли жойларида яшаган ва яшаб турган уч забардаст ёзувчи шу саволларга жавоб ахтариб мушоҳада юритади.

Мумтоз ҳинд ёзувчиси Рабиндранат Тагор ҳаёт ва ўлим сирру асрорлари ҳақида кўплаб бетакрор асарлар битган. Хусусан, унинг «Тунда», «Скелет» каби ҳикоялари ғайриодатий талқини билан китобхонни ларзага солади. Адибнинг «Ўликми, тирик» номли ҳикояси мазмун ва унинг бадиий ифодаси жиҳатидан алоҳида эътиборга молик.

Тасаввур қилинг: олис, овлоқ ҳинд қишлоғи, дарё соҳили, қоп-қоронғи бир кеча, шамол ваҳшат билан гувиллаб турибди. Ўликлар кўйдириладиган ярим вайрона кулба тун зулматида янада ваҳимали қорайиб кўринади. Хўжайиннинг тўсатдан вафот этган бева аёл қариндошини кўйдириш учун тўрт хизматкор ҳозирлик кўрмоқда. Мана, ўтин ҳам тайёр бўлди, яхши аланга олиши учун унга мой ҳам сепилди. Марҳумани ўтин ғарами устига олиб ётқизилса — бас. Шу пайт тобутда ётган майит тўйқусдан ёнбошига ағдарилиб, сўнгра ўрнидан туриб ўтириб олса бўладими!

Табиийки, хизматкорлар билан бирга сизнинг ҳам вужудингиз жимирлаб, онгу шуурингиз ағдар-тўнтар бўлиб кетади. Нафасингизни ичга ютиб, воқеа ривожини бетоқатлик билан кузатишга киришасиз.

Воқеанинг давоми эса ниҳоятда қайғули, фожиали.

Азиз китобхон, дарвоқе, сиз ҳозир ҳикояни ўзингиз ўқиб чиқасиз. Шу боис уни бир бошдан сўйлаб ўлтиришнинг ҳожати йўқ. Биз фақат шуни айтишимиз лозимки, тасодиф туфайли ўликлар қаторига қўшиб қўйилган муштипар аёл тириклар дунёсига қайтиб келолмайди. У беҳад сарсон-саргардонликларга йўлиқади, юрар йўлидан, қилар ишидан адашиб, ҳаёти бутунлай чалкашиб кетади. Энг ёмони, унинг тирик эканига энди ҳеч ким ишонмайди. Барча уни қаллоб, фирибгар деб ҳисоблайди.

Бу ҳаёт уқубатларидан тўйиб кетган бечора хотин ахийри ўзининг ўлик эмас, тирик эканини исботлашга муваффақ бўлади. Аммо бу исбот унга бениҳоя қимматга тушади, яъни у тирик эканини ўз ўлими билан исботлашга эришади.

Ҳикоя сўнггида буюк Тагор ана шундай аччиқ ва аламли бир хулоса чиқариб, дунёнинг бедодлигидан, фалакнинг норасолигидан фарёд чеккандек бўлади.

Тўпламдаги иккинчи асар замонавий италян адиби Дино Буццати қаламига мансуб бўлиб, у мазмунан Тагор ҳикоясини давом эттиради. Фақат ҳинд санъаткоридан фарқли ўлароқ, италиялик қаламкаш воқеанинг фалсафий жиҳатларига кўпроқ эътибор қаратади. Тагорда мавжуд воқелик ҳаққоний бўёқларда, фожиавий оҳангда акс эттирилса, Буццатининг тасвирида рамзийлик, мажоз унсури устун.

Скрипкачи созанда Аппашер кутилмаганда вафот этади. Муаллиф бу воқеанинг тафсилотларини бизга баён этиб ўлтирмайди. Фақат Аппашернинг одам бўлиб одамга, рўё бўлиб рўёга ўхшамаган бир шаклда қайтиб келганини айтиб, унинг кейинги саргузаштлари билан бизни таништиради. Ёзувчи бу воқеани ниҳоятда оддий, жўн, кундалик бир ҳодиса даражасига тушириб тасвирлайди. Шу боис унинг тасвири китобхонда ваҳима ёки қўрқув эмас, шунчаки бир қизиқиш ўйғотади, холос.

Аммо Аппашер ҳам, Тагор ҳикоясининг қаҳрамони сингари, қайтиб ҳаётдан ўз ўрнини тополмайди. Дўстлари, ҳамкасблари, маъшуқаси, ҳатто черков руҳонийси ҳам уни рад этадилар. Ҳеч ким уни остонадан ичкари киритишга, унинг арзу ҳолини тинглашга рози бўлмайди. Чунки у тўқнаш келган ҳар бир кишининг ўз худбин ҳаёти, ўз ваз-корсонлари бор. Гўё муаллиф, аслида Аппашернинг ўлими ва унинг қайтиб келгани муҳим эмас, балки одамлар

орасидаги меҳрсизлик, бепарволик, бағритошлик авж олиб бораётгани даҳшатли ҳолдир, дея таъкидлаётгандек бўлади.

Машҳур ўзбек адиби Саид Аҳмаднинг «Сағана» ҳикояси ҳам мавзу эътибори ила юқоридаги икки асар билан ҳамоҳанглиги боис қўлингиздаги тўпламга киритилди. Фақат воқелик бу сафар ҳажвий йўсинда таҳлил қилинади.

«Ўлик деган ўз иззати билан кафанига ўралиб, тобутда қимирламай ётгани дуруст бўларкан. Тобут йўлакда, кафан ғассолнинг елкасида. Аммо мурда ҳовлида келган-кетганларга қўл қовуштириб, деразадан патнис узатиб, кўнгил сўраганларга: «Бандалик экан, қандоқ қилай...» деб юрса, жуда хунук кўринар экан», — дея ғаройиб ҳикоя бошлайди муаллиф.

Наҳотки, шундай воқеа ҳаётда юз берган бўлса?

Йўғ-э! Асло ақл бовар қилмайди-ку!

Аммо адабиётнинг қудрати шундаки, у мантиқ ва ишонтириш кучи билан бизга бўлмагани бўлдириб ҳам кўрсата олади. Биз — кап-катта одамлар, баъзан адабий уйдирмаларга чиппачин ишонамиз, гоҳ қаҳрамонларга қўшилиб қайғу чекамиз, гоҳида қаҳ-қаҳ уриб куламиз.

«Сағана» ҳикоясининг қаҳрамони Боқи халфа топармон-тутармон, ишнинг кўзини биладиган, бугунги тил билан айтганда, «тадбиркор» одам. У ҳар бир ишнинг тадбирини олдиндан кўриб қўйишга одатланган. Шунинг учун пайгамбар ёшидан ошганидан кейин ўзига қабр қаздириб, сағана қурдириб қўйишга қарор қилади. Халфаси тушмагур шу билангина кифояланмасдан, кўзи тириклигида ўзига жаноза ҳам ўқитиб қўймоқчи бўлади. Чунки ҳаром-хариш йўллар билан боқиб ўстирган фарзандларидан кўнгли тўқ эмас: «Ўлиб кетсам, зумраша болалар менга жаноза ўқитармиди, ҳаракатимни қилиб қўйишим керак...»

Хуллас, Боқи халфа тирик туриб унга жаноза ўқитилади, қабр-сағана ҳам тикланади. Сағана тепасига мрамартош қўйилиб, ярим замонавий, ярим эскича байт ҳам битиб қўйилади.

Аммо томошанинг қизиғи кейин чиқади.

Табиийки, кейин нима бўлганини ҳикояни ўқиб чиққач, ўзингиз билиб оласиз.

Ғаройиб саргузаштлари сўнгида Боқи халфа шундай хулосага келади: «Ҳар бир бандаи мўмин вақтида, ўз ажали билан ўлгани дуруст экан...»

Қадрли китобхон! Ҳукмингизга бир мавзудаги уч ҳикоя тақдим қилинмоқда.

Уч ҳикоя. Уч тақдир. Уч хил рангу оҳанг.

Уларнинг барчасини мана шу мураккаб, азоб-уқубатли, чалкаш ва мудҳиш, шу билан бирга беҳад гўзал ва ширин ҳаётга чексиз муҳаббат туйғуси бирлаштириб туради.

Дарҳақиқат, шоир айтмоқчи, «барчадин яхшироқ ҳаёт гули...»

Хайриддин СУЛТОН

ЎЛИКМИ, ТИРИК?

I

Ранигхат заминдори Шародашонкорнинг уйида яшовчи тул хотин Кадоминининг қариндошлари йўқ эди. Ҳаммаси бирин-кетин вафот этган. Қайин оғаси Шародашонкорнинг кичик ўғли унинг ягона овунчоғи, қувончи эди. Бу гўдак туғилгандан сўнг онаси узоқ касал бўлиб, болани Кадомини боқиб ўстирди. Хотин киши бировнинг боласини тарбия қилдими, гарчи унга муҳаббатдан бошқа ҳеч қандай ҳуқуқи бўлмаса ҳам, меҳру муҳаббати тобора ортиб бораверади. Муҳаббат эса ўз ҳуқуқини ҳеч қандай ҳужжат билан исбот қилолмайди. Зотан, муҳаббат бунга муҳтож ҳам эмас, у ўзининг ишончсиз санамига кун сайин зўрроқ эҳтирос билан хизмат эта беради.

Кадомини болага бўлган меҳрини сарф этиб бўлгач, бир куни кечаси қўққисдан ўлиб қолди. Бу бахтсиз ҳодиса срабон ойида юз берди. Унинг юраги бирдан уришдан тўхтади. Дунёда ҳамма иш ўз навбатида давом этарди, фақат меҳр билан тўла шу нозик юракдаги давр соати мангу тўхтади. Политсиянинг хархашасидан қутулиш учун заминдорнинг тўрт брахмани жасадни тезроқ куйдиришга қарор қилдилар.

Дафн гулхани ёқиладиган қабристон қишлоқдан анча узоқда эди. Бу ерда, кўл бўйида бир кулба бўлиб, ёнида баланд банян дарахти ўсарди. Қачонлардир бу ердан дарё ўтгану ҳозир қуриган. Унинг ўзанида дафн маросимлари ўтказиш учун кўл қазилган эди. Атроф-теварақдаги аҳоли бу кўлни қадимги муқаддас дарёнинг бир қисми деб, унга зўр ихлос қўйган эди.

Хизматчилар жасадни кулбанинг ўртасига келтириб қўйиб, дафн гулхани учун ўтин кутиб ўтирдилар.

Вақт шундай секин ўтардики, хизматчилардан Нитай билан Гуручороннинг тоқати тоқ бўлиб, нега ўтин келтиришмади, деб билгани кетдилар. Бидху билан Бонмали эса, жасадни пойлаб қолди.

Зим-зиё кеча эди. Қалин булутлар билан қопланган осмонда бирорта юлдуз кўринмасди. Икки киши хонада хомуш ўтирибди. Бирининг шам ва гугурти бор эди, лекин гугурт нам тортиб қолгани учун, ҳар қанча уринса ҳам ёндиролмади, чироқлари эса ўчиб қолди.

Узоқ жимликдан сўнг уларнинг бири:

— Ҳозир тамаки билан трубка бўлса хўп соз бўларди-да, — деди.

— Мен чопиб бориб, бирпасда ҳаммасини олиб келишим мумкин, — деди Бонмали.

Бонмалининг муддаосини пайқаган Бидху қичқириб юборди:

— Нима, бу ерда мен ёлғиз қоламанми?

Яна жимлик чўқди. Ҳар дақиқа бир соат бўлиб туюларди.

Улар ўтинга кетганларни ич-ичларидан лаънатлардилар. Ҳатто, улар бир жойда ўтириб чилим чекаётгандир, деб гумонсирай ҳам бошладилар.

Атрофда сукунат ҳукмрон эди, фақат тинмагур бақаларнинг вақиллаши, тунги чигирткаларнинг чириллаши жимликни бузарди. Брахманларга тобутдаги жасад қимирлагандай, гўё аёл бошқа ёнбошига ағдарилгандай туюлди. Бидху билан Бонмалини ваҳм босиб «Рам! Рам!» деб қичқириб юбордилар.

Кутилмаганда, кулбада оғир хўрсиниш эшитилди. Хизматкорлар бир лаҳза кулбадан чиқиб қишлоққа қараб қочдилар. Уч мил чамаси чопиб боргач, қайтиб келаётган шерикларини кўриб қолдилар. Улар чиндан ҳам чилим чекиб, ҳеч нарса билмай қайтаётган эдилар, аммо, дарахт кесилган, ҳадемай ўтин келтирилади, деб хабар қилдилар. Бидху билан Бонмали кулбада рўй берган ҳодисани сўзлаб беришди. Нитай билан Гуручорон бунга ишонмасдан, уларни қўрқоқликда айбладилар. Тўртовлон қабристондаги кулбага қайтиб келишди. Тобутни бўш

кўриб ҳанг-манг бўлиб қолдилар. Ҳаммаси ҳайратда эди, бир-бирларига қарадилар. Жасадни қашқирлар олиб кетдимикан десалар, атрофда бирор парча латта кўринмасди. Хизматкорлар ташқарига чиқиб, кулба ёнида, лойда зоифона оёқ изини кўриб қолишди.

Шародашонкор аҳмоқ эмасди, агар бўлган ҳақиқатни унга сўзлаганларида ҳам, унинг бунга ишониши даргумон. Узоқ муҳокамадан сўнг, ўлик куйдирилди, деб хабар қилишга аҳд этдилар.

Тонг отарда, одамлар ўтин олиб келиши билан, кулбада озроқ ўтин бор экан, жасад куйдирилди, деб айтдилар. Бу гапнинг тўғрилигига ҳеч ким шак-шубҳа қилмади. Ростдан ҳам кулбада жасад йўқ эди, жасад эса унақа бойлик эмаски, биров ўғирлаб кетса.

II

Ҳаммага аёнки, одам баъзан ўлгандай туюлса ҳам, жон унинг баданини илтиб туради. Худди шундай Кадомини ҳам ўлмаган, фақат ўликка ўхшаб қолган эди.

Ўзига келиб, қараса — атрофи қоп-қоронғи. У гўё ўз жойида ётар эди.

— Синглим, — деб чақирди у. Ҳеч ким жавоб бермади. Қаттиқ кўрққан Кадомини тобутда ётганини бирдан пайқади. Оғриб нафаси бўғилганини эслади. Бу вақтда овсини боласи учун ўчоқда сут илтиб турган эди. Кадоминининг мажоли қуриб, ўзини кўрпага ташлади.

— Синглим, болани олиб кел, мен оламан, — деди у узуқ-юлуқ овоз билан ҳушдан кетаёзиб.

Шундан сўнг, гўё сиёҳ қуйилгандек ҳамма нарса бирдан қорайди. Кадоминининг хираланган тушунчасида олам китобининг ҳамма ҳарфлари бир онда бир-бирига қўшилиб кетди. Бола охирги марта уни чақирдими-йўқми, буни эслолмайди. Бу таниш оламдан ўлимнинг ниҳоясиз, номаълум йўлига равона боиганда, боланинг меҳр билан видолашиш армуғонини олди, йўқми, буни ҳам эслолмайди.

Бу кимсасиз зулматни у дастлаб, ҳеч нарса кўринмайдиган, ҳеч бир садо эшитилмайдиган, меҳнатсиз, абадий тетиклик талаб этадиган макон — ўлим тангриси Яманинг макони деб ўйлади. Очиқ эшикдан рутубат аралаш шамол эсиб, бақаларнинг вақиллаши эшитилгач, Кадомини жуда ёшлигидан бошлаб азоб-уқубатлар билан тўлган қисқа ҳаёт йўлини ўйлаб, ўзининг ҳали бу дунёда эканини сезди. Бирдан чақмоқ чақиб кўлни, банян дарахтини, кенг далаларни ва узоқда қорайиб турган қатор дарахтларни ёритди. Аёл, ой ўн беш кунлик бўлган кезларда бу кўлда чўмилганини, дам гулхани устида ётган ўликлами кўриб кўрққанларини эслади.

У дастлаб уйга қайтмоқчи бўлди. Кейин ўйлаб қолди: «Ахир мен ўлганман! Қандай қилиб улар мени уйга киритади. Мен уларнинг бадбахтлигига сабаб бўлмайманми. Мен тириклар салтанатидан қувилганман. Мен энди арвоҳман, холос. Агар шундай бўлмаса, мен Шародашонкорнинг яхши ҳимоя қилинадиган ичкари уйдан не йўсинда бу узоқ қабристонга тушиб қолдим? Жасадим куйдирилмаган. Мени куйдириши лозим бўлган одамлар қаёққа кетишди?» Аёл Шародашонкорнинг чароғон уйини эслади, сўнгра ўзини узоқ қоронғи қабристонда танҳо, ташландиқ ҳолда ётганини ўйлаб, энди кишилиқ жамиятининг аъзоси эмаслигини пайқади. У фақат кўрқинчли туш, ваҳмали кўланка ёхуд арвоҳ эди!

Кадомини, шуларни хаёлдан кечирган ҳамоно, ердаги қонунлар занжиридан халос бўлгандай, ўзида фавқулодда куч ва чексиз эркинлик ҳис этди. Энди у хоҳлаганини қила олар ва истаган томонига кета оларди. Бу янги фикрдан девонавор ҳолга келган Кадомини кулбадан чиқиб қабристонда намоён бўлди. Унинг юрагида на ийманиш ва на кўрқувнинг сояси бор эди.

Лекин у андак юриб, бутун вужудида ҳорғинлик сезди. Чор-атроф, баъзи жойлари шопипоялар билан қопланган кўз илғамас текисликдан иборат эди. Гоҳо Кадомини тизза бўйи сувда турганини пайқаб қоларди. Тонг ёришиб, уйлар атрофидаги дарахтларда қушлар нағмаси эшитилганда, боёқиш жувонни кўрқув босди. У эндиликда бу олам ва тирик одамлар билан

қандай алоқада бўлишини тасаввур этолмасди. Кадомини зим-зиё кечада қабристонда экан, ўзини озод ва ўз жойида ҳис этганди. Аммо тонг ёришиб, уйлар ва одамларни кўргач, у даҳшатда қолди. Одамлар арвоҳлардан, арвоҳлар эса одамлардан кўрқади, уларни ўлим дарёси бир-биридан ажратиб туради.

III

Кадоминининг кийимлари ифлос, ўзи ваҳимали хаёллар туфайли ақлдан озиб телбага ўхшаб қолган эди. Шу алфозда уни одамлар кўрса кўрқар, болалар кўрса ё тош отар, ёхуд кўрқиб яширинар эдилар. Хайрият, уни бу аҳволда биринчи марта учратган киши ёлғиз бир йўловчи бўлди.

— Хоним, сиз мўтабар аёлга ўхшайсиз, — деди йўловчи унга яқин келиб, — бу аҳволда қаёққа бормоқчисиз?

Кадомини нима деб жавоб беришини билмай, хомушлик билан унга термилиб қолди. У ҳали ҳам тирик эканига ва мўтабар аёлга ўхшашига, у билан гаплашишлари мумкинлигига ишонмас эди.

— Юринг! Мен сизни уйингизга элтиб қўяман. Айтинг, уйингиз қаерда? — деди йўловчи.

Кадомини ўйлаб қолди. У қайнағасининг уйига қайтишни хотирига ҳам келтирмасди. Бироқ, бошқа бошпанаси йўқ. Шунда ёшликдаги дугонаси Жогомая ёдига тушди. Дугонаси эрга теккандан бери у билан кўришмаган, аммо ора-сира бир-бирларига хат ёзишиб турардилар. Улар гоҳо бир-бирларидан ўпкалаб қўярдилар, сабаби маълум, албатта: Кадомини Жогомаяни жуда яхши кўрганини исбот қилишга тиришар, Жогомая эса, сенинг муҳаббатинг меникичалик эмас, деб ўпкалар эди. Лекин ҳар иккаласи, мабодо яна учрашгудай бўлсак, ортиқ гина қилишмай, тотув яшаймиз деб аҳд қилган эдилар.

— Мен Нишиндапурга, Патичорон жанобларининг уйларига бораман, — деди Кадомини.

Йўловчи Калкуттага бораётган эди. Нишиндапур гарчи узоқроқ бўлса ҳам ҳар ҳолда унинг йўли устида. У Кадоминини дугонасининг уйига бошлаб борди. Бошда Кадомини билан Жогомая бир-бирларини танимай турдилар. Таниганларидан сўнг:

— Вой, кела қол, ўртоқжон, марҳамат! Қадамларингга ҳасанот, — деди Жогомая гул-гул очилиб, — мен сени қайтиб кўрарман деб хотиримга ҳам келтирмаган эдим. Хўш, азизим, қандай шамол учирди? Наҳотки қайнағанг келишингга рози бўлган бўлса?

Кадомини хомуш турарди.

— Опажон, — деди у ёлворган оҳангда, — қайнағам тўғрисида суриштириб ўтирма, яхшиси уйингдан бошпана бер, сенга чўри бўлай. Сен нима десанг барини бажо келтираман.

— Нималар деяпсан ўзинг? — хитоб этди Жогомая.— Менга чўри бўлармиш! Ахир сен менинг энг яқин, жонажон ўртоғимсан-ку!

Шу палла хонага Патичорон кириб келди. Кадомини бир лаҳза унга назар солиб, сўнг оҳиста хонадан чиқиб кетди. У бошига сорийсининг учини ҳам ёпмади, уй хўжасига иззат-икром ҳам кўрсатмади. Бу қилиқ эрига хуш келмаслигидан кўрқиб, Жогомая воқеани батафсил тушунтиришга киришди. Патичорон ҳамиша Жогомаяга ён берса-да, бу гал сўзларига эътибор қилмай, хотинини ўнғайсиз вазиятда қолдириб чиқиб кетди.

Кадомини дугонасининг уйида тура бошлади, лекин улар орасида илгариги ишонч йўқ эди. Ўлим уларни бир-биридан айириб турарди. Жувон бошқалар билан иноқ бўлолмас, унинг барҳаётлиги ҳали ўзига ҳам жумбоқдай туюларди. Кадомини Жогомаяга қараб, унинг эри, уй-жойи бор, у мендан узоқ бир оламда яшайди, дугонам бебақо дунёнинг тирик одами, шу оламнинг бурчини адо этиб, унинг ҳузур-ҳаловатидан баҳраманд бўлади, мен эса, фақат бир сояман, деб ўйларди. Жогомая фоний — ўткинчи дунёда яшайди, Кадомини эса абадийликда.

Жогомаянинг ҳам кўнгли қандайдир ғаш эди, лекин бунинг сабабини ўзи билмайди. Хотин киши сирни ёқтирмайди, чунки сир майда оилавий ташвишларни эмас, шеърият, қахрамонлик

ва олимпикнинг йўлдошидир. Шунинг учун, агар хотин киши бирор нарсани тушунмаса ё бу нарсадан алоқани бутунлай узади, ёхуд уни ўзи тушунадиган қилишга тиришади. Бордию бу иккиси ҳам муяссар бўлмаса, жаҳли чиқади. Кадомини паришонроқ кўринган сари, унинг юрагидаги дардини билолмай, Жогомаянинг тобора жаҳли чиқаверди. Кадомини ўзидан-ўзи қўрқар, лекин ўзидан қочиб қутулишнинг иложини тополмасди. Ажинадан қўрққан одамлар орқаларига қайрилиб қарашга ҳайиқадилар: уларга ҳамма ер мудҳиш туюлади. Аммо Кадомини ҳаммадан кўпроқ ўзидан қўрқарди, зотан унинг атрофини ўраган кишилардан қўрқадиган жойи қолмаган. Тунда ёлғиз хонада ётиб ваҳимага тушар, оқшомлари чироқ шуъласида ўз соясини кўриб ларзага келар эди. Унинг ваҳимачилиги бу уйда яшовчи бошқа одамларни ҳам ўз соясидан қўрқадиган қилиб қўйди. Хизматчилар ва Жогомаяга чор-атрофда арвоҳлар кўринадиган бўлиб қолди.

Кунлардан бир кун Кадомини ярим кечада Жогомаянинг эшиги олдига чопиб келиб:

— Синглим, синглим, сендан ёлвориб сўрайман, мени ёлғиз қолдирма! — деб фарёд қилди.

Жогомая кўрқиб, яна жаҳли чиқди. У Кадоминини шу захотиёқ уйдан қувмоқчи бўлди. Раҳмдил Патичорон меҳмонни аранг юпатиб, қўшни хонада ётишга кўндирди. Эртасига, кутилмаганда, хотини уни ўз хонасига чақириб дағдаға қила бошлади:

— Сиз қанақа одамсиз. Бегона бир хотин қайнағасининг уйини ташлаб сизникига келиб олган бўлса. Мана салкам бир ой бўлиб қолди, сиз бўлсангиз, унга, бу уйда туришинг мумкин эмас, деб лоақал шама ҳам қилиб қўймадингиз. Заррача норозилигингизни ҳам кўрмадим. Сиз эркаклар ҳаммангиз шунақасиз.

Аёллар эркакларни ғайриихтиёрий равишда доим хотин жинсига мойилликда айблайдилар. Гарчи Патичорон, кимсасиз, лекин сулув Кадоминига муҳаббатим одоб доирасидан чиқмайди, деб қасамёд қилишга тайёр бўлса ҳам, у ўз хатти-ҳаракати билан буни исбот этолмади. Унинг фикрича, қайнаға уйда сабабсиз хўрланган Кадомини бошқа илож топмай, тоқатсизликдан қочган ва унинг уйига бошпана қидириб келган. Бас, шундай экан, қандай қилиб у, бу ота-онасиз жувонни ўз уйдан кеткиза олади. Патичорон Кадомини билан савол-жавоб қилиб, унинг ярасини янгилашни истамай, юқоридаги мулоҳазаларини хотинига сўзлаб, шу билан бу гапга хотима бермоқчи бўлди. Бундан ҳеч иш чиқмагач, Жогомая эринчоқ эрига таъсир қилишнинг бошқа воситаларини қидира кетди. Ниҳоят, эри ҳам оилада осойишталик барқарор бўлмоғи учун, Кадоминининг қайнағасига хабар қилиш лозимлигини пайқайди. У мактубдан натижа чиқмайди деб, Ранигхатга ўзи бормоқчи бўлди. Эри жўнаши билан Жогомая Кадоминини чақириб:

— Ўртоқжон, сен бундан сўнг бизникида туришинг ақлдан эмас. Ўзинг биласан: эл оғзига элак тутиб бўлмайди, — деди.

Кадомини бўлса дугонасига ғамгин нигоҳ ташлаб:

— Одамлар нима деса дер, менга нима? — деб жавоб берди.

Жогомая бундай жавобдан таажжубланди:

— Агар сен одамларнинг гап-сўзига бепарво бўлсанг, биз бепарво қарай олмаймиз! — деб бақирди у.— Бошқа жойдан келган бир жувоннинг бунча вақт уйимизда туриб қолишини биз одамларга не тил билан тушунтирамиз?

— Менинг уйим борми, ахир?

«Ана холос, — деб ўйлади. Жогомая, — нималар деб жавраяпти бу бахти қора хотин?»

— Мен сизлар учун кимман? — деб оҳиста давом этди Кадомини. — Айтинг-чи, мен ерда юрибманми? Сизлар куласизлар, йиғлайсизлар, ҳар қайсингиз ўз ишингиз билан бандсиз. Мен-чи, мен фақат мушоҳада қилиб тураман. Сизлар — одамсизлар, мен бўлсам, фақат бир сояман. Ўйлаб ўйимга етмайман, нега парвардигори олам мени сизнинг дунёнгизда қолдирди? Сизлар мендан ҳаётимизга раҳна солади, турмушимизни аччиқ қилади оиламизга бадбахтлик келтиради, деб қўрқяпсизлар. Мени сизларга боғлаб турган нарса нима? Модомики тангри менга ҳеч қандай ўрин қолдирмаган экан, мен бу занжирни узиб сизлардан ҳам кетаман.

Шу аснода, унинг нигоҳи ғалати, сўзлари шундав ғайритабиий эдики, Жогомая ниманидир пайқагандав бўлди-ю, бу сирни охиригача англай олмади. Ортиқча савол-жавоб қилишга юраги дов бермай, оғир хаёлга чўмиб, аста чиқиб кетди.

IV

Патичорон Ранигхатдан қайтиб келганда кеч соат ўнга яқинлашган эди. Ёмғирдан ҳар жой, ҳар жойда кўлмак сув, гўё кечанинг ҳам, ёмғирнинг ниҳояси йўқдай туюларди.

— Хўш, нима гап? — деб сўради Жогомая.

— Гап кўп, андак сабр қил, — деди эри. Патичорон ҳўл кийимларини ечиб, қайта кийинди, кечки овқатни еб, каравотга чўзилиб ётди-да, папирос чека бошлади. Унинг кўзларида ташвиш бор эди.

Жогомая кунжиковлигини бир оз босиб тургач, охири эрининг олдига келиб:

— Гапира қолсангиз-чи, нималарни билиб келдингиз? — деб сўради.

— Сен янглишибсан, — деди Патичорон.

Бу гапни эридан эшитар-ешитмас Жогомянинг жиғибийрони чиқди. Хотинлар сира янглишмайди, бордию шундай ҳол рўй бергудай бўлса ҳам ақлли эркак ўзини билмасликка солиши, ёхуд шу айбни ўз бўйнига олиши керак.

— Хўш, нимани билиб келдингиз? — жаҳл билан яна сўради хотини.

— Сен уйимиздан бошпана берган жувон Кадомини эмас!

Ўз эридан бундай беҳуда гапни эшитган хотиннинг жинни боиши ҳам ҳеч гап эмас.

— Нима, мен ўз дугонамни танитайманми? — деб бақирди Жогомая, — буни ҳам сиздан сўрашим керакмиди? Сизнинг эс-ҳушингиз жойидами ўзи?

Патичорон бу ҳақда мунозара қилишнинг бефойда эканини пайқади. У ўзи ҳақ эканини исбот этади. Жогомянинг дугонаси Кадомини оиган, бунда ҳеч қандай шубҳа йўқ.

— Сиз ҳамма нарсани чатоқ қилиб келган кўринасиз, — деди Жогомая. — Ё борадиган жойга бормагансиз, ёхуд айтган гапларини тушунмагансиз. У ерда сизга кимнинг кўзи учиб турувди. Бундан кўра хат юборган яхши эмасмиди?

Хотинининг гапга ишонмаганидан Патичороннинг кўнгли озор топиб, ўз фикрини исботлаш учун далиллар келтира бошлади, лекин хотинини ишонтира олмади. Аммо шу баҳс пайтида эру хотин бир фикрга келдилар: нима бўлса ҳам Кадоминини уйдан кетказиш керак. Бу борада ҳар икковининг ҳам асослари бор эди. Патичорон: бу жувон, дугонангман деб хотинини алдагани учун, Жогомая эса: бу жувонни енгилтак аёл деб ўйлагани учун. Қаттиқ мунозарада ҳар икки томон ҳам бўш келмади. Эру хотин қўшни хонада Кадомини ухлаётганини унутиб, борган сари жазавалари тутиб, бақириб тортишар эдилар.

— Олдимизда хавф-хатар бор! Мен бу сўзларнинг барини ўз қулоғим билан эшитиб келдим, — деди эр.

— Бу гапнинг тагида нима борлигини ўзим кўриб туриб, нега энди сизнинг гапларингизга қулоқ солар эканман, — деб жавоб берди хотини.

Ниҳоят, Жогомая:

— Яхши, айтинг-чи Кадомини қачон ўлибди? — деб сўради. Бу сўроқдан мурод Кадомининг ўлими билан сўнги мактуби орасида қанча вақт ўтганини аниқлаб, эрининг хатосини исботлаш эди. Эри Кадоминининг ўлими тарихини сўзлаб берди. Ҳисоблаб қарашса, Кадоминининг ўлими унинг бу даргоҳда пайдо бўлишидан сал илгари экан. Шунда Жогомянинг содда кўнгли даҳшатдан қалтираб кетди. Патичорон ҳам ваҳимага тушгандай бўлди. Шу аснода эшик очилиб совуқ шабада чироқни ўчирди. Хона зулматга чулғаниб, Кадомини кириб келди. Кечаси соат бирлар чамаси эди. Ташқарида ёмғир шиббалаб қуярди.

— Жогомая, мен дугонанг Кадоминиман, аммо мен тирик эмасман. Мен ўлганман, — деди аёл.

Жогомая даҳшатдан қичқириб юборди. Эрининг эса ваҳимадан тили калимага келмасди.

— Мен ўлганман, холос. Ахир бундан бўлак сизларга бирор зарар-заҳмат етказмадим-ку! — давом этди аёл. — Менга на тириклар, на ўликлар орасида ўрин бор. Шўрим қурсин, мен қаёққа бош урай энди? — изтиробдан гўё ухлаган тангрини уйғотмоқчи бўлгандай, у яна такрорлади. — Қаёққа бош урай? — шу аҳволда хушсиз ётган дугонасини қолдириб, Кадомини югурганча уйдан чиқиб кетди.

V

Кадоминининг қандай қилиб Ранигхатга етиб келганини айтиш қийин. Дастлаб у ҳеч кимга кўринмади. Боёқиш аёл туз тотмай, бутун кунини хароба бир ибодатхонада ўтказди.

Ёмғир кучайиб, қош қорайиб, момақалдиروقдан қўрққан одамлар ошғич уйга жўнаганда, Кадомини йўлга чиқди. У ўз қайнағасининг эшигига яқинлашгач, юраги зўр бериб тепа бошлади. Аёл бошига рўмолини ташлаб ҳовлига кирди. Эшиқдаги посбон уни оқсочлардандир деб ўйлаб, йўлини тўсмади.

Ёмғир қуяр, бўрон шиддат билан ҳайқирарди. Уй бекаси, Шародашонкорнинг хотини, ўзининг тул синглиси билан карта ўйнаб ўтирарди. Хизматчи аёл ошхонада. Ётоқдаги каравотда безгақдан азоб чеккан касал бола ётибди. Кадоминининг ётоққа кирганини ҳеч ким пайқамай қолди. Бу аёлни қайнағасининг уйига келишга нима мажбур этганини мен билмайман, бунинг сабабини у шўрликнинг ўзи ҳам билмасди, унинг биргина орзуси шу гўдакка яна бир назар солиш эди. Кадомини қаёққа боришини, сўнг нима қилишини ўйламаганди. У чироқ ёруғида жажжи қўлларини мушт қилиб, иситмада ёниб турган боланинг юзларини кўрди. Аламдан юраги эзилиб кетди. Қани энди бу гўдаккинани олиб бағрига боса олса... «Менсиз бунинг ҳолидан ким хабар олади? — деб ўйлади Кадомини. — Унинг онаси ўйин-кулгини, лақиллашни, картабозликни яхши кўради. Гўдак менинг қўлимда чоғида, у бола тарбияси ҳақида ўйлаб ҳам кўрмас, тамом озод эди, энди бу гўдакка ким ғамхўрлик қилади?»

Шу пайт бола иккинчи ёнбошига ағдарилиб, уйқусираб қичқирди:

— Холажон, сув беринг!

Бола ҳануз ғамхўр холасини унутмаганди. Кадомини дарҳол кўзадан озгина сув қуйиб, болани қўлига олиб ичирди. Бола уйқу орасида ҳам ўзига таниш қўлдан сув ичганига таажжубланмаса бўлади. Кадомини ўзини тутолмай, болани ўпиб, уни қўлида тебрата бошлагач, бола ҳам уйғониб холасини кучоқлаб сўради:

— Холажон, сиз ўлганмисиз?

— Шундоқ, қўзим.

— Енди яна қайтиб келдингизми? Бошқа ўлманг! Аёл жавоб беришга улгурмай, овоз эшитилди: хизматчи хотинлардан бири ликобчада саго олиб кирди, Кадоминини кўриши билан қўлидан ликобча тушиб кетди-да, қичқирганча полга йиқилди. Бу овозни эшитиб, уй бекаси ҳам картани ташлаб, чопиб хонага кирди; кирди-ю, донг қотиб қолди, на сўзлашга, на юришга мажоли бор эди. Бола бу аҳволни кўриб ваҳимадан йиғлаб қичқирди:

— Холажон, кетинг! Холажон, кетинг!

Ана шунда, шунча кундан кейингина, Кадомини ўзининг ўлмаганлигини англади. Таниш хона, бундаги жиҳозлар, кичик жияни, ўзининг унга бўлган муҳаббати — мана шуларнинг ҳаммаси билан алоқаси борлигини пайқади. Бу синашта олам билан унинг орасида ҳеч нарса йўқ экан. Дугонасининг уйида бўлса, Кадомини ўзини ростдан ҳам ўлгандай сезарди.

— Синглим, нега мендан қўрқяпсан? — ҳаяжон ичида сўради боёқиш жувон. — Қарагин, мен илгари қандай бўлсам, ҳозир ҳам шундайман-ку!

Унинг овозини эшитиб, бека беҳуш бўлиб йиқилди.

Бу ҳодисани синглисидан эшитиб Шародашонкор кириб келди. У қўлларини қовуштириб, ёлворган ҳолда Кадоминига қараб сўзлади:

— Кичкина келин, шу иш сизга муносибми? Шотиш — менинг биттаю битта ўғлим, нега унга азоб берасиз? Бегона эмасмиз-ку! Сиз кетгандан буён бола фақир ичикиб, озиб-тўзимокда. Касалдан чиқмайди. Кечаю кундуз: «Холажон! Холажон!» деб чақиргани чақирган. Сиз бу дунё билан видолашгансиз. Келинг бу муносабатларни ҳам узинг. Биз сизнинг арвоҳингизни ноумид қилмаймиз.

Кадоминининг тоқати тоқ бўлиб, қичқириб юборди:

— Ахир мен тирикман, ўлган эмасман! Ўлик эмаслигимни не йўсинда сизга исбот қилсам экан!

Шундан сўнг аёл полда турган хурмачани кўтариб ўз пешонасига урди. Бир зумда пешонасидан қон тирқираб чиқди.

— Қаранглар, мен тирикман! — деб такрорлади аёл.

Шародашонкор қимир этмай турар, бола қўрқиб қичқирар, уй бекаси билан хизматчи аёл полда ҳушсиз ётарди.

«Мен тирикман! Мен тирикман!» деб фарёд қилганча аёл хонадан қочиб чиқди ва зинапоялардан чопиб, тўғри ҳовлидаги кўл бўйига бориб ўзини сувга ташлади. Шародашонкор сувнинг чайқалганини эшитди, холос.

Кечаси ва эртасига кунбўйи ёмғир ёғди. Кадомини ўзининг тирик эканини ўлими билан исбот қилди.

1892 йил

Тухтасин ЖАЛЛОЛОВ таржимаси

ЎЛИКЛАР НЕГА ТИРИЛМАЙДИ

Скрипкасоз уста Амедео Торти ва унинг хотини қаҳва ичмоқда эдилар. Болалар аллақачон ухлаб қолган, эр-хотин одатдагидек жимгина ўлтиришарди. Бирданига хотини сўз бошлаб қолди:

— Сенга нима деб айтишни ҳам билмайман... Кун бўйи аллақандай ғалати бўлиб юрибман... Назаримда худди кечқурун бизникига Аппашер кириб келадигандек.

— Гапинг қурсин, бу тўғрида ҳатто ҳазиллашиб ҳам бўлмайди, — деди эри ранжиб.

Гап шундаки, бундан йигирма кун аввал унинг эски, кадрдон дўсти скрипкачи Тони Аппашер вафот этган эди.

— Тушуниб турибман... Одамнинг ваҳми келади! — деди хотини. — Аммо, нима қилай, шу хаёл ҳеч миямдан кетмаяпти.

— Агар бордию... —деб ёўлдиради Торти ғамгин товушда, лекин фикрини давом эттириб ўлтирмади. Фақат бош чайқаб қўйди.

Улар яна жим бўлиб қолишди. Соат чоракам ўн эди. Ногоҳ эшик қўнғироғи жириглади. Қўнғироқ астойдил ҳафсала билан узоқ жириглаб турди. Эр-хотин сесканиб тушди.

— Ким экан бемаҳалда? — деди хотин.

Йўлақдан оқсоч қиз Инеснинг шипиллаб ўтгани, сўнгра эшик очилгани, бўғиқ товушлар эшитилди. Зум ўтмай Инес емакхонага мўралади. Унинг рангида ранг қолмаган эди.

— Ким у, Инес? — деб сўради бека.

Оқсоч хўжайинга бнр қараб қўйди-да, дудуқланиб:

— Синьор Торти, бир мунутга бу ёққа чиқсангиз. У ерда... Вой, агар билсангиз эди! — деди.

— Ким экан ўзи? Ким деяпман? — дея бетоқат оҳангда сўради бека, гарчи гап ким ҳақида бораётганини билиб турган бўлса-да.

Инес олдинга энкайиб, гўё уларга махфий бир гапни айтмоқчидек, шивирлади:

— У ёқда... у ёқда... Синьор Торти, ўзингиз чнқинг... Маэстро Аппашер қайтиб кепти!

— Э, нима деб валдираяпсан! — деди Торти бу жумбоқдан ғижиниб ва хотинига юзланди: — Қани, кўрай-чи... Сен шу ерда қол.

У қоронғи йўлакка чиқди ва қандайдир жавоннинг раҳига урилиб кетди-да, шаҳд билан даҳлиз эшигини очди.

Остонада, доимгидек беўхшов қийшайиб, Аппашер турарди. Йўқ, у одатий кўринишда эмасди. Шакл-шамойили билинар-билинемас тарзда хира тортганидан у алланечук мавҳум қиёфада кўринармиди-ей. Бу Аппашернинг шарпасимиди? Чамаси, буни шарпа дейиш ҳам қийин, чунки у ҳали биз моддийлик деб атайдиган хусусиятдан буткул холи бўлмаган эди. Агар у шарпа бўлган тақдирда ҳам, қандайдир моддий белгиларини сақлаб қолган шарпа эди. У одатдагидек кийимда эди: кулранг костюм, ҳаворанг чизикли кўйлак, қизғиш-мовий бўйинбоғ. Қўлида эзғиланиб кетган фетр шляпа бўлиб, асабий ғижимлаб турарди. (Албатта, унинг эғнидаги костюм ҳам костюмнинг шарпаси эди, галстук ва ҳоказолар ҳам шу аҳволда эди, деб айтсак, тўғри бўларди).

Торти мутаассир одам эмас эди. Асло. Аммо ошнасини кўриб у ҳам нафасини чиқармай қотиб қолди. Ҳазил гапми — йигирма кун бурун ўз қўлинг билан қабрга қўйиб келган эски ва кадрдон дўстинг остонангда иржайиб турса!

— Амедео! — деб товуш чиқарди боёқиш Аппашер ва вазиятни юмшатиш учун беўхшов илжайди.

— Сенмисан? Нима қилиб юрибсан бу ерда?! — деб хитоб қилди Торти зарда аралаш.

Унинг қалбини чулғаб олган қарама-қарши ва ноаниқ туйғулар бирданига ғазабга айланди.

Ахир жудо бўлган дўсти билан қайта дийдор кўришув унга чексиз қувонч бахш этиши лозим эмасмиди? Ахир тақдир унга шундай учрашувни насиб этса, у миллионларнинг бермасмиди? Албатта, ўйлаб-нетиб ўлтирмай шундай қилган бўлур эди. Дўстининг дийдорини яна бир бор кўрмоқ учун ҳар қандан қурбонга тайёр эди. Аммо нима учун Торти айна лаҳзаларда ҳеч қандай қувонч ҳиссини сезмаётир? Бу бемаъни зарда қаёқдан пайдо бўлди?

Демакки, шунча ғам-изтироблар, кўз ёшию армонлар, тегишли расм-русумларни адо этиш билан боғлиқ югур-югурлардан кейин ҳаммасини яна бошқатдан бошлаш керак экан-да? Дафн маросимидан сўнг ўтган вақт мобайнида Тортининг қалбидаги эзгу тунғулар захираси тугаб битган, улар қайнаб чиқадиган бошқа манба қолмаган эди.

— Кўриб турибсан-ку. Ўзимман, — деди Аппашер шляпасининг гардишини баттар эзгилаб. — Лекин... Биласан-ку, сен билан менинг ўртамда қандай такаллуф бўлиши мумкин? Хуллас, гапнинг қисқаси... Агар сенга ноқулай бўлмаса...

— Ноқулай? Сен ҳали буни ноқулай деб юрибсанми? — деб қичқирди Торти ўзини йўқотиб. — Қаёқдандир алламбало қиёфада кириб келасану яна ноқулай эмасми, дейсан! Э, сурбетлик ҳам эви билан-да! — Жаҳл устида шундай деб бақириб юборди-ю пушаймонлик билан ғўлдирди: — Энди нима қилдим-а?

— Менга қара, Амедео, — деди Аппашер. — Мендан хафа бўлма... Менда айб йўқ... У ёқда, — дея ноаниқ ишорат қилди у, — қандайдир чалкашлик бўпти... Хуллас, мен яна бир ойча бу ерда бўлиб туришимга тўғри келади шекилли... Бир ойми ё ундан кўпроқми... Хабаринг бор, энди менинг уйим йўқ, у жойда янги эгалари турибди...

— Шунинг учун меникида қолмоқчисан? Шу ерда ухламоқчисан?

— Ухлаш дейсанми? Мен энди ухламайман... Гап бунда эмас... Менга бир кичкина бурчак бўлса... Мен ҳеч кимга халақит бермайман — чунки емайман-ичмайман, ҳожатга ҳам бормайман. Биласанми, мен шу кечаси дайдиб юрмасам, деган эдим, айниқса, ёмғир ёғиб турганда.

— Кечирасан, сен... ёмғирда ивиб кетасанми?

— Ивишга-ку ивимайман, — деб ҳиринглади у, — лекин бари бир ёмғирда юриш ўлардай ёқмайди-да.

— Демак, сен ҳар кечани шу ерда ўтказмоқчимисан?

— Агар рухсат берсанг...

— Рухсат берсанг эмиш! Мен сенга тушунолмай қолдим. Сен ақлли одамсан, эски дўстимсан... сенинг бутун ҳаётинг, айтиш мумкинки, орқада қолган... Наҳотки шуни ўзинг тушунмасанг? Албатта тушунмайсан, чунки сенинг ҳеч қачон оиланг бўлмаган-да!

Аппашер хижолат бўлиб, эшик томонга чекинди.

— Кечирасан, мен ўйлабманки... Ахир бор-йўғи бир ойгина, холос.

— Йўқ, сен менинг аҳволимни тушунишни истамаётибсан-вассалом! — деди Торти тутатиб. — Мен ўзим учун ташвиш қилаётганим йўқ... Менинг бола-чақам бор, ахир!.. Бола-чақа, тушуняпсанми!.. Ҳали ўнга ҳам тўлмаган иккита бегубор гўдак кеча ўлиб кетган одамни кўриб туриши, сенинг назарингда, балки ҳеч гап эмасдир? Қолаверса, ҳозир ўзининг ким эканингни ҳам бир ўйлаб кўрдингми?! Қаттиқ гапираётган бўлсам кечирасан-у, аммо сен... сен ҳозир — шарпасан, менинг болаларим бор жойда эса шарпага ўрин йўқ, жон дўстим...

— Демак, ҳеч иложи йўқ экан-да а?

— Йўқ, азизим... Бошқа ҳеч нарса деёл...

Унинг гапи оғзида қолди: Аппашер тўсатдан ғойиб бўлди. Фақатгина кимнингдир зинапоядан югуриб туриб кетаётгани эшитилар эди, холос.

Консерватория директори маэстро Тамбурлани концертдан чиқиб уйига қайтганида соат ўн икки яримга занг урган эди. Эшик олдига яқинлашиб, қулф тешигига калит соларкан, у орқасида кимдир турганини, «Маэстро, маэстро!» деб ншвирлаётганини сизди. Шартта ўгирилиб, Аппашерга кўзи тушди.

Тамбурлапи ўтқир дипломат одам сифатида ном қозонган, эҳтиёткор, ўз ишига пишиқ киши эди; шу фазилати (ёки нуқсони) туфайли у жамиятда камтарона хизматлари имкон берган даражадан кўра юқорироқ мавқени эгаллаган эди. У бир зумдаёқ вазиятга баҳо бериб улгурди.

— У, азизим! — дея хуш-хандон сайрай кетди у қўлларини скрипкачи томон чўзиб. Лекин орада бир қулочча масофани сақлаб қолди. — У, азизим, қадрдоним!.. Билсанг эди, ўрнинг қанчалик билинаётганини...

— Нима-нима? — деб қайта сўради Аппашер. У эшитмади, чунки шарпаларнинг жамики қобилияти пасайиб кетади. — Биласанми, энди қулоғим оғир, илгаридек эмас...

— У, тушунаман, азизим, тушунаман. Аммо мен нима қилай, бақиролмайман-ку, ичкарида Ада ухляяпти, кейин қолаверса...

— Қечирасан-ку, бирпасга уйингга кирсам майлими? Кун бўйи тик оёқда юравериб жонимда жон қолмади...

— Йўғ-э, нималар деяпсан! Худо кўрсатмасин, Блиц сезиб қолса борми!

— А? Нима дейсан?

— Блиц, овчаркам-чи? Итимнинг ёмонлигини биласан-ку? Шунақанги шовқин кўтарадики!.. Қоровул ҳам уйғониб етиб келади. Кейин шунақа машмаша бошланадики, асти қўявер. Бунинг устига...

— Демак, лоақал бир-икки кунга ҳам...

— Меникида турмоқчимисан? У, азизим, Аппашер, албатта, албатта!.. Сендек дўстим учун... Аммо-лекин анави... Менга қара... кечирасан-ку, лекин итни нима қилдик-а?

Бу жавоб Аппашерни қаттиқ ранжитди. У дўстини инсоф-диёнатга чақирмоқчи бўлди.

— Ахир сен яқиндагина қабристонда мени тупроққа қўйишдан олдин нутқ сўзлаб йиғламаганмидинг? Эсингдами? Уйлайсанки, ҳиқиллаб йиғлаганингни эшитмаганман-да? Эшитганман.

— У, азизим, ундай дема... Дардим оғир. — У шундай деб қўлини кўксига қўйди. — Э худо, Блиц уйғониб кетдими, дейман!..

Дарҳақиқат, эшик ортидан бўғиқ, огоҳлантирувчи ириллаш эшитилди.

— Тўхтаб тур, қадрдоним, мен бу ярамас махлуқни тинчлантириб қўяй... Ҳозир, бир минутгина, азизим.

У лип этиб ўзини ичкарига урди-да, эшикни қарсиллатиб ёпди, барча илгагу лўкидонларини солиб қулфлаб олди. Ҳаммаёқ жимжит бўлиб қолди.

Аппашер бир неча дақиқа кутиб турди, сўнг шивирлаб чақирди:

— Тамбурлани, Тамбурлани.

Эшик ортидан ҳеч ким садо бермади, У қоқсуяк бармоқлари билан эшикни тақиллата бошлади. Жавоб ўрнига — сукунат.

Тун эндигина яримдан оққан эди. Аппашер Жаннанинг ҳузурига бориб омадини синаб кўрмоқчи бўлди. Жанна суюқоёқ, оқкўнгил қиз бўлиб, Аппашер у билан дон олишиб юрарди. Жанна шаҳар четидаги одам виж-виж эски бир уйда икки хонали ижара квартирада яшарди. Аппашер бу ерга етиб келганида соат тўртга яқинлашган эди. Бахтига, чумоли инига ўхшаш бу уйнинг йўлак эшиги очиқ экан. Аппашер минг машаққат билан базўр олтинчи қаватга кўтарилди — кун бўйи обдон тинка-мадори қуриган эди.

Қоронғи бўлишига қарамай, у майдончадаги керакли эшикни қийналмай топди. Эшик ортида қадам шарпаси сезилгунга қадар қайта-қайта тақиллатаверди. Ниҳоят, уйқусираган аёл товуши эшитилди:

— Ким у? Нима керак бемаҳалда?

— Бир ўзингмисан? Оч, бу мен... Тони.

— Шу вақтда-я? — деб сўради у иштиёқсиз, аммо ўзига хос ювош оҳангда. — Тўхтаб тур... ҳозир...

Эринчоқ қадам шарпаси, чироқ мурватинг чик этгани, калитнинг буралгани эшитилди. «Шу пайтда нима қилиб юрибсан?» — дея Жанна эшикни очди ва иссиққина тўшакка қараб чопқилламоқчи бўлдию, Аппашернинг ғалати қиёфаси уни ҳайратга солди. Гарангсиб унга тикилиб қолди ва ниҳоят, уйқу аралаш онгига ҳақиқат ёғдуси етиб борди.

— Ахир сен... Ахир сен... Ахир сен...

У: «Ахир сен ўлган эдинг-ку, аниқ эсимда», демоқчи бўларди-ю, журъати етмасди. Орқасига тислапиб, икки қўлини олдинга чўзди — мабодо яқинлашгудай бўлса.

— Ахир сен... Ахир сен... — Шу асно бўғзидан қичқириқ отилиб чиқди. — Кет бу ердан!.. Худо ҳаққи, кет бу ердан! — дея бақирарди у кўзлари ола-кула бўлиб.

Аппашер эса унга тушунтиришга уринарди:

— Ўтинаман сендан, Жанна... Озгина дам оливолсам бас.

— Йўқ-йўқ, кет бу ердан! Қолишни хаёлингга ҳам келтирма. Сен мени ақлдан оздирасан. Кет бу ердан! Кет, деяпман! Бутун ўйни бошингга кўтармоқчимисан?

Аппашер ҳамон жойида тош қотиб турарди. Қиз ундан кўз узмай жавонни титкилай бошлади; қўлига қайчи тушиб қолди.

— Кетаман, кетаман, — деди Аппашер довриаб. Аммо қиз жонҳолатда қўлидаги беўхшов қуролни унинг кўксига санчди: қайчининг иккала тиғи ҳам ҳеч қандай қаршиликка учрамай шарпанинг кўкрагига осонгина ботиб кетди.

— Вой, Тони, кечир, мен билмасдан! — деб чирқиллаб қолди қиз кўрқа-писа.

— Йўқ-йўқ... Қитиғим келяпти! — деб ҳиринглади у. — Илтимос қиламан, тўхтат. Вой-вой, қитиғим келяпти! — У жиннига ўхшаб қаҳ-қаҳ отиб кула бошлади.

Ташқарида, ҳовли томонга шарақлаб дераза очилди ва кимдир дарғазаб оҳангда бақирди:

— Ҳой, нима гап? Соат тўрт бўлган бўлса! Бу қанақа бемаънилик-а, жин урсин!

Аппашер шамол тезлигида қочиб қолди.

Яна кимнинг олдига борса экан? Шаҳар дарвозасидан ташқаридаги Сан-Калисто черковининг нозиригами? Унинг жанозасини ўқиган, гимназиядош эски дўсти, олижаноб ҳазрат дон Раймондога мурожаат этсамикан?

— Даф бўл, даф бўл, жаҳаннам махлуқи! — Муҳтарам пастор ҳузурида пайдо бўлган скрипкачини ана шундай сўзлар билан қарши олди.

— Мени танимадинг-а? Мен — Аппашерман... Дон Раймондо, бирор бурчақда бекиниб туришга ижозат бер. Ҳадемай тонг отади. Бирорта ҳам ит менга бошпана бермади... Дўстларим мендан юз ўгирди. Балки, лоақал сен...

— Мен сенинг кимлигингни билмайман, — дея ҳорғин ва баландпарвоз оҳангда жавоб қайтарди руҳоний. — Эҳтимол сен иблис ёки рўёдирсан, билмайман. Аммо сен чиндан ҳам Аппашер бўлсанг, унда ичкари кир, мана сенга менинг тўшагим, ётиб дамингни ол...

— Раҳмат, раҳмат, дон Раймондо, билардим сенинг...

— Майли, менга аллақачондан буён епископ кўз тикиб тургани сени безовта қилмай қўяқолсин, — дея сохта мурувват билан давом этди руҳоний. — Майли, сенинг бу ерда бўлишинг бошимга бало олиб келиши ҳам сени хижолат қилмай қўяқолсин... Хулласи калом, сен менинг ташвишимни тортмай қўяқол. Агар сени бу ерга мени буткул хонавайрон қилмоқ учуи юборган бўлсалар, начора, бу ҳам Яратганнинг иродаси!.. Тўхта, қаёққа? Ие, кетяпсанми?

Ўликлар нега тирилмаслигини энди билгандирсиз?

Хайриддин СУЛТОН таржимаси

САҒАНА

Ўлик деган ўз иззати билан кафанига ўралиб, тобутда қимирламай ётгани дуруст бўларкан. Тобут йўлакда, кафан ғассолнинг елкасида. Аммо мурда ҳовлида келган-кетганларга қўл қовуштириб, деразадан патнис узатиб, кўнгил сўраганларга: «Бандалик экан, қандоқ қилай...» деб юрса, жуда хунук кўринар экан.

Маҳалла қоровули тонг қоронғисида хонадонларнинг эшигини тақиллатиб, Боқи Халфа омонатини топширди, пешинга жаноза ўқилади, деб хабар берди. Одамлар эрталаб ишга кетиш олдидан марҳумнинг қариндошларидан бирров кўнгил сўраб чиқайлик, деб йиғилишди, аммо эшик олдида Боқининг бел бойлаб турганини кўриб, ҳанг-манг бўлиб қолишди. Ўлган бошқа Боқи бўлса керак, маҳаллада яна Боқи отли одам бормиди, деб ўйланиб қолишди.

Бу маҳаллада шу Боқидан бошқа Боқи йўқ эди. «Ўлган» ҳам шу Боқининг ўзгинаси эди.

Боқи Халфа анча топармон-тутармон кишилардан. Сибирга олма оборади — пул топади. Шиша банка йиғиб, ювиб сотади — пул топади. Чойдан чиққан зар қоғозни қирқиб, ойнага ёпиштиради, Маккаи мукарраманинг сурати бу, деб сотади — пул топади. Хом ёнғоқ пўстлоғини қуриптиб, элакдан ўтказиб, хинанинг аслига кепқолинг, деб яна пул топади. У ёққа боради — пул топади, бу ёққа боради — пул топади.

Ёши ҳам пайғамбарга акалик қилса бўладиган жойга бориб қолган. Шариатпаноҳ мусулмонлар пайғамбар ёшидан нариёғини ҳаром санашади. Халфа ҳам ҳаром ёшдан ҳазар қилиб, тирик вақтида жанозасини ўқитиб қўймоқчи бўлди.

Ўлиб кетсам, зумраша болалар менга жаноза ўқитармиди, ҳаракатимни қилиб қўйишим керак.

Боқи шу ниятда катта қабристондан бир ярим мурда сиғадиган жойни олиб, таксида ғишт, цемент ташитиб, тирик одамнинг ҳам ҳаваси келадиган қилиб сағана қилдирди, патнисдек келадиган мрамарга ярми форсча, ярми ўзимизнинг тилда номини қўшдириб, байт ҳам биттириб қўйди.

«Тупроқ аро ётур мунда,

Соқи ўғли Боқи мурда.

Таваллуди 12... ҳижрий, вафоти 13... ҳижрий».

Сағана битиб, жанозага тайёргарлик тамом бўлгандан кейин, Боқи катта қозонда ош дамлатиб, юртга едирмоқчи бўлди. Тўрт маҳалладан одам айтилди. Икки қори бири олиб, бири қўйиб, ўқиб турибди. Айниқса, Сатанг қори деганининг овози булбулдек экан, қироатини келиштиролмаса ҳам патнис ашулага ўхшатиб сура орасида иккита катта авж қўшиб айтаркан.

Ғассол кўпни кўрган, ишбилармон киши эди, «мурда» ни четга чақириб:

— Бошпуртни топшириб, домовойдан ўчмаган бўлсангиз, сизни ювмайман, беноват бўлишдан қўрқаман, — деб қолди.

Боқи Халфа ёнидан фалончи ўлди, кўмиш мумкин, деган қоғозни олиб кўрсатди. Ана шундан кейин ғассол икки челақ сув олиб, Боқини ичкари уйга бошлаб кирди. Уни ечинтириб, тахтага тортди. Дока халта билан баданини обдан совунлаб ювиб, иримига бош-оёқ кафан айлантириб, уни ечиб олди.

Халфа атир совундек йилтираб чиққанида, маҳалланинг ўйинқароқ болалари, савобдан қуруқ қолмайлик, деб ўчоқ олдида қиттак-қиттак қилишаётган эди. Улар Боқини кўриб, бир-бирлариин туртиб қўйишди.

— Мулла амаки ойдек чиройли ўлик бўптиларми...

Маросим тугади. Жаноза ҳам ўқилди, мурда армонда қолмасин, деб уни бир неча минут тобутга ҳам солиб олишди. Бўш тобутни ердан кўтаришаётганда бояги маст йигитлардан бири:

— Мулла амаки қанақа одам эдилар? — деб қолди. Бу гап ўлик гўрга қўйиладиган пайтда

айтилгуччи эди. Бироқ шу топда маст одамнинг гапини чувалаштирмаслик учун:

— Дуруст одам эди, — деб қўя қолишди.

Шу куни хотинлар йўлакда уввос солиб, тобут орқасидан сочларини юлиб қолишди.

Мулла амаки одамлар кўзига кўринмай қўя қолай, деб ҳаммадан олдин «Волга»да мозор бошига бориб, то тобут кўтарганлар етиб келншгунча гўрков билан кўк чой ичиб, фоний дунёнинг ишларидан гаплашиб ўтирди.

Худди шу куни ер курраси битта мусулмон бандасидан чала-ярим жудо бўлди. Боқи энди сонда бор эди-ю, санокда йўқ эди.

Ҳангоманинг қизиғи кейин чиқди. Боқи ўлишга ўлиб қўйиб, тирик пайтида кўрмаган шўришларга дучор бўлди. Мурданнинг уйда ётиб юрганидан дарак топган участкавой йўқ одам уйда туришга ҳақи йўқ, деб пўписа қилди. Шундан кейин у кечаси девор паналаб келиб, томда ётиб юрди. Куз кириб, томга қиров тушиб, ётиш қийин бўлиб қолгандан кейин кўрпа-ёстиғи билан мрамар вивескали данғиллама ғиштин сағанасига кўчиб кетди.

У қора кунимга яраб қолар, деб икки минг сўм пулни омонат кассага қўйган эди. Шу пул эндн асқатиб қолди. Кассага борган эди, паспорт сўради. У ўлгани учун паспорт кўрсатолмади, ўлганман, дейишга қўрқди.

— Э, эси йўқ мурда, — деб пешонасига шатирлатиб биттани туширди.

Ҳозир Боқи Халфа гўрковнинг чўзма-чалпагига шерик бўлиб, унинг энсасини қотириб юрибди. Гўрков ҳам анойи эмас экан:

— Сиздақа текинхўр мурдаларнинг кўпини кўрганмиз. Ишлаган тишлайди. Чўзма-чалпак ҳақиға лаҳадбоп қилиб гувала қуйиб берасиз. Бўлмаса сағанангизга бошқа ўлик қўйвораман, — деб тўполон қилиб қолди.

— Оббо! — деди Халфа. — Ҳар бир бандаи мўмин вақтида, ўз ажали билан ўлгани дуруст экан.

Тақдирга тан берган Боқи, ҳозир белини бойлаб, гувала қуйяпти. Чарчаган пайтларида қаддини ростлаб, дўмбайиб кетган қабрларга ҳасад билан қараб қўяди. Кеч кириши билан мрамар лавҳа тагидаги тешиқдан эмаклаб кириб кетади. Гўрков унга ҳазиллашиб:

— Жойингиз жаннатда бўлсин, халфам, эртага вақтлироқ чиқинг! Гуваладан қарзингиз бор, — деб ҳиринг-ҳиринг кулади.